

„Ossiani lauludest” ja baltisakslaste ossianismist II

(*Algus Keeles ja Kirjanduses nr 10*)

KAIRIT KAUR

2.2. „Ossiani” tõlked teistes keeltes

Peale saksakeelsete tõlgete lugesid siinsed sakslased „Ossiani laule” ka ajastu tähtsaimas võõrkeeles, prantsuse keeles. TLÜ AR Baltika XII liigis leidub kaks prantsuse proosatõlget, mis on kuulunud ehk mõnele perekond Maydelli liikmele (sissekirjutus: *Maid.*; mõlema kohaviidaks XII-472). Esimene Macphersoni „Ossiani laulude” täistõlge prantsuse keelde, Pierre Le Tourneuri „Ossian, fils de Fingal, barde du troisième siècle: poésies galliques” („Ossian, Fingali poeg, kolmanda sajandi bard: galli poeesiad”) ilmus esmakordselt 1777. aastal, Eestis on säilinud Pariisi Dufarti kirjastuse 1798. aasta väljaande 3. ja 4. köide. Enne Le Tourneuri oli Macphersoni laulude üksikuid osi prantsuse keelde tõlkinud kuulus prantsuse riigimees Turgot 1762. aastal, seejärel Suard ja Diderot; Voltaire teritas Ossiani-vaimustuse teemal vaid sulge. Kolmandik lauludest olid aga veel tõlkimata. Prantsuse Ossiani-retseptisioonist ulatusliku ülevaate kirjutanud Paul van Tieghem (1917: 320, 333) ei pidanud Le Tourneuri tõlget kunstiliselt kõige õnnestunumaks ega seniseid parimaid palasid (Turgot'd) ületavaks, kuna see oli „eepiline, liigagi eepiline”, kuid leidis, et Le Tourneur tabas ära õige hetke, mil aeg täistõlkega esile astuda oli küps. Tõlget arvustanud J. Texte on öelnud selle iseloomustuseks: „Kujutage ette „Atalad” tõlgituna Johnsoni stiili” (Tieghem 1917: 325). Tabavamaks on Tieghem (1917: 326) pidanud Johann Gurlitti iseloomustust, mille järgi on see tõlge moonutatud, väga vaba ja moderniseeriv. Samuti on peetud seda „pseudoklassitsistlikuks”, eeskujuks eelkõige Racine (Tieghem 1917: 328, 331).

Le Tourneuri lähiringist kasvas välja teinegi prantsuse tõlge, mis on XII liigis säilinud. Kuna kogu Macphersoni Ossiani-oopus oli prantsuse keeles tänu Le Tourneurile olemas, huvi aga jätkuvalt suur, avaldasid Jean-Joseph-Alexis David de Saint-Georges ja Antoine Gilbert Griffet de Labaume pseudonüümi Hill all 1795. aastal prantsuse keeles John Smithi (1747–1807) Ossiani laulud (kogust „Galic Antiquities”, 1780). EKÜ kogus säilinud eksemplar, esimene osa teosest „Les poèmes d'Ossian, Orran, Ullin et d'Ardar; ou Les délassemens des ames sensibles dans les beauté de la nature” („Ossiani, Orrani, Ullini ja Ardari poeemid ehk tundlike hingede puhkused looduse ilus”; XII-472) ilmus 1796. aastal samas Dufarti kirjastuses kus Le Tourneurigi tõlge. Pseudonüüm Hill on laenatud ilmselt inglise kveekerilt Thomas Ford Hillilt (1753–1795), kes otsis Ossiani laule Šoti mägismaal 1780. aastal ja avaldas leitud poeemid kogumikus „Ancient Erse Songs” („Vanad ersi laulud”) 1784. aastal.

(Schmidt 2003: 228) Selle tõlke iseloomustuseks ütleb Tieghem: „Hilli stiil on palju pateetilisem, palju pitoresksem, palju värvi- ja heliderikkam kui Tourneuri oma. See on palju vabam üllast rutiinist” ja kokkuvõttes, palju „moodsam”, samuti „värskem” ja „elavam”. (Tieghem 1917: 428) See meenutas rohkem kaasaegseid prantsuse autoreid, Choderlot de Laclot ja galantseid rüütliriomaane kirjutanud Louvet de Couvrayd (vt Tieghem 1917: 429).

Kui saksa keeleruumis vaimustasid „Ossiani laulud” eeskätt poeete, nagu Klopstock, Denis või samuti luuletusi kirjutanud Herder, siis prantsuse keeles hakkasid „Ossiani lauludest” inspireeritud värsistused esile kerkima pärast Le Tourneuri proosatõlke ilmumist. Alles siis sai üldisemalt tekkida prantsuse oma ossianistlik kirjandus (Tieghem 1917: 345). Varaste värsistuste sekka kuulub TÜR-is säilitatav „Essai d'une traduction d'Ossian en vers français” („Katse tõlkida Ossiani prantsuse värssi”; XIV 2225), mis ei ilmunud sugugi Prantsusmaal, vaid 1789. aastal Berliinis, sisaldades pala „Carthon”, tõlkijaks Berliini hugenottidest põlvnev „[Preisi] kuninga [Friedrich Wilhelm II] kabineti erasekretär” Johann Wilhelm Lombard (1767–1812). Tema tõlkis „Ossiani” lüürilist proosat prantsuse aleksandriinidesse. (Tieghem 1917: 351)

Eesti kogudes on säilinud veel üks prantsuskeelne värsstõlge: Pierre-Marie-François-Louis Baour-Lormian' „Poésies galliques”¹ („Galli poeesiad”, orig 1801), mille 1822. aastal Pariisi Louis Janet' kirjastuse ja Pierre Didot' vanema trükikojas välja antud 4. trüki eksemplar asub RR-is (RLB-822/Macpherson). See paistab olevat kuulunud mitte baltisakslasele, vaid venelasele.

TÜR-is on säilinud ka „Ossiani laulude” tõlge itaalia keelde abee Melchiorre Cesarotti (1730–1808) sulest kahes väljaandes. Neist vanem, 1772. aastal Padovas Giuseppe Comino kirjastuses neljas osas ilmunud „Poesie di Ossian, Antico Poeta Celtico” („Muistse keldi poeedi Ossiani luuletused”) paistab kogusse olevat jõudnud hiljem (vt kohaviit XIV 1945: 1794) kui hilisema ilmumisaastaga, 1789. aastal Bassanos välja antud „Poesie di Ossian, Figlio di Fingal, Antico Poeta Celtico” („Fingali poja Ossiani, muistse keldi poeedi luuletused”), mis on kuulunud Klingeri (Kling 1261). Cesarotti värsstõlge, mille esmatrükk ilmus 1763. aastal ja toetus arvatavasti Veneetsias elanud inglase Charles Sackvilli reaalusele itaaliakeelsele tõlkele, hülgas klassikalise *ottava rima* (okteti) ja kasutas selle asemel 11-silbilist blankvärssi. Cesarotti püüdis selle kaudu tõestada moodsa kirjanduse eelist antiikse ees. See on üks kuulsamaid Euroopa „Ossiani laulude” tõlkeid ja oli suureks inspiratsiooniallikaks itaalia romantikutele (vt lähemalt Mattioda 2004: 274–288). Piiratuma keeleoskajate ringi tõttu jagus sellele siinkandis paraku vähem lugejaid kui prantsuskeelsetele tõlgetele.

2.3. „Ossiani laulude” väljaanded originaalkeeles

Loomulikult lugesid baltisakslased Macphersoni „Ossiani laule” ka inglise keeles. Seejuures jääb silma, et kui TÜR-i kollektsioonis leidub hulk Inglis- ja Šotimaal

¹ Sõna *gallique* tõi gaeli keele tähistamiseks prantsuse keeles kasutusele Le Tourneur, et rõhutada gallialastest väljakasvanud prantslaste ja teiste keldi rahvaste seotust, ja see jäi mõjukaks sõnaks XIX sajandi keskpaigani (Tieghem 1917: 314–315).

väljaantud „Ossiani laulude” versioone, siis EKÜ raamatukokku jõudnud originaalkeeles väljaanded olid trükitud üldjuhul Saksamaal.

Vanim TLÜ AR Baltika XII liigis säilinud originaalkeeles raamat on Johann Wolfgang Goethe ja Johann Heinrich Mercki väljaantud „Works of Ossian”, mis ilmus aastatel 1773–1777 Fleischeri kirjastuses Frankfurdis ja Leipzgis (XII-180a; 4 kd; see väljaanne on kuulunud ka Klingerite raamatukokku: TÜR: Kling 578), eeskujuks Macphersoni 1765. aasta väljaanne. See trükk on kuulunud Kölnist pärit anglofiilist Tallinna juristile Conrad Joseph de Nussile (1746–1795; tema kohta lähemalt Reimo 2008) ja Johann Friedrich Oomile ning jõudnud 1832. aastal Eestimaa Avalikku Raamatukokku. Sellest teosest on säilinud ka hilisem, 1784. aasta trükk (XII-1631), mis on algselt kuulunud Eduard Pabstile, kes on selle hankinud 1847. aastal Tallinnas. Goethe ja Merck andsid teksti Saksamaal originaalkeeles välja põhjusel, et „Ossiani laulud” äratasid juba peale esimeste tõlkekatkete ilmumist tohutut uudishimu, kuid originaalidele oli väga raske ligi pääseda. Isegi Herder oli oma esimesed tõlkekatsete teinud varasemate saksa tõlgete põhjal, algupärandid nägemata oli ka keeruline anda hinnangut senisele tõlketööle. (Gillies 1933: 61; Dochartaigh 2004: 157)

Kõik ülejäänud originaalkeeles väljaanded Eesti kogudes kandsid juba pealkirja „The Poems of Ossian”, kui ei olnud tegemist väiksema osaga tervikust. Karl Morgensternile on kuulunud Londoni 1773. aasta koondkogu kahes köites („A new edition, carefully corrected, and greatly improved”), väljaandjais „Tema Kuningliku Kõrguse Walesi printsi ja Osnabrücki piiskopi” raamatukaupmehed Strandi piirkonnas William Strahan ja Thomas Becket (TÜR: Mrg 4474). Teise TÜR-is säilitatava „Ossiani laulude” Londoni väljaande on 1790. aastal kirjastanud Andrew Strahan ja Thomas Cadell (TÜR: XIV 2223), 1803. aastal avaldatu aga Lackington, Allen ja Co. (TÜR: 4 XIV A-30875; see eksemplar on kuulunud kellelegi Wistinghausenite suguvõsast) ning 1819. aasta väljaanne pärineb Walkeri kirjastuselt (TÜR: XIV: 2411). Veidi pikema pealkirja on saanud Šotimaal Glasgow’s 1800. aasta väljaanne, mille kirjastas High-Streeti raamatukaupmees James Imray, kes on lasknud teose kaunistada vasegravüüridega: 2. tr teosest „The Poems of Ossian, the Son of Fingal” on kuulunud algselt Klingerile (TÜR: Kling 577), kes paistab selle olevat hankinud siiski Londoni kaudu: raamatu esikaane siseküljel leidub kleebis: „Booth, Bookseller, Binder & Stationer, Duke Street, Portland Place. London.”

1829. aastal Nürnbergis ja New Yorgis Friedrich Campe ja kompanjonide kirjastatud „Fingal and other Poems of Ossian” pärineb taas EKÜ raamatukogust (XII-1583). Leipzgis Fleischeri kirjastuses 1826. aastal ilmunud „The Poems of Ossian in Three Volumes” on küll XII liigis, kuid see on jõudnud Baltika kogusse pärast EKÜ likvideerimist (1940), 1956. aastal (XII-2879). Ilmselt kuulus see peale sõdagi kellegi isiklikku raamatukokku ja jõudis lõpuks Teaduste Akadeemia raamatukogu kollektsiooni. See trükkis ei pruukinud kuuluda enam baltisakslastele.

Eesti kogudes säilinud „Ossiani laulude” hiliseima ilmumisaastaga originaalkeeles raamat tugines James Macphersoni 1773. aasta väljaandele. „The Poems of Ossian, translated by James Macpherson, Esq., with Dissertations of the Æra and Poems of Ossian; and Dr. Blair’s Critical Dissertation” („Collection of British Authors”, nr 116) ilmus Leipzgis Tauchnitz kirjastuses 1847. aastal. Tegemist on olnud esindusliku

väljaandega, millele on oma tänini hinnatud prantsuse Ossiani-vastuvõtu uurimuses toetunud Paul van Tieghemgi. EKÜ raamatukogus on selle eksemplar saanud koha viidaks XII-1845 ja selle on 1850. aastal soetanud Alexander Berting. Kuid see väljaanne on olemas ka RR-is (1-01-04338) ja TÜR-is (XV 1300a), kuhu see on jõudnud Madis Kõivu isiklikust kogust.

Eesti kultuuriloolistes kogudes on säilinud seega hämmastavas hulgas ja mitmekesisuses „Ossiani laule”, nii originaalis, tõlkes kui ka jäljendustena, mis kinnitab selle teose tähtsust tuumtekstina Eesti baltisakslaste maailmakirjanduse retseptsioonis. „Ossiani laulude” vastuvõtt Eestis näib olevat alanud üsna pea pärast saksa retseptsiooni algust ja see tähendas kõigepealt saksa ossianismi, alles seejärel Macphersoni teosega tutvumist, olgu tõlkes või originaalis. Tõlgetes on ootuspäraselt esil saksa keel, kuid ei puudu ka prantsus- ja itaaliakeelsed väljaanded. Eesti kogude põhjal saab hea ülevaate eriti saksa retseptsioonist. Mõni säilinud eksemplar vihjab ka vene „Ossiani laulude” vastuvõtule Eestis. „Ossiani laulude” omamine on tuvastatav XVIII sajandi lõpukümnendest kuni *Umsiedlung*’ini, üksikuid riismeid sellest kirjavarast on pärast teist ilmasõda jõudnud ka eestlaste erakogudesse. Vähesed lühikesed eestindused on pärit muusikavaldkonnast ja põhinevad saksa adaptatsioonidel. Omanikeringis on esindatud mehed, kes mängisid olulist rolli baltisaksa kodumaa ajaloo ja eesti rahvaluule uurimises (Pabst, kellelt on säilinud hulk „Ossiani laulude” väljaandeid; Neus), samuti on nende seas palju õpetajaid (Pabst ja Zeyss Tallinna toomkoolist, Neus Paldiski ja Haapsalu kreiskoolist, Berting Tallinna gümnaasiumist), kuid ka ülikooli õppejõude (Morgenstern) ja kuraator (tormi ja tungi kirjanik Klinger). Institutsionaalsete omanike seas tõusevad esile koolid (Tallinna Peetri reaalkool, Liivimaa maagümnaasium), aga ka üliõpilaskorporatsioon, Põhja-Eesti teadusseltsist (EKÜ) ja (Tartu) ülikooli raamatukogust rääkimata. See kõik viitab, et „Ossiani laulud” olid koolikirjanduse ja ilmselt ka ülikooli õppekava osa; tudengilektüüriks olid need ilmselt ka siis, kui neid veel või enam ülikoolis ei õpetatud. Teos levis kahtlemata ka väljaspool kooli- ja akadeemilisi ringkondi, kuuludes lugemiseltsi raamatuvalikusse, samuti juristi, mõisa ja pastoraadi raamatukokku. Teose Põhja-Eesti retseptsioon tundub olevat mõnevõrra tugevamini seotud saksa keele-ruumiga, Tartu ülikooliringkondadesse kuulunud isikud on püüdnud hankida teost ka Inglismaa kaudu. Järgnevalt vaatlen, milliseks kirjandusloominguks inspireerisid „Ossiani laulud” ja teiste maade ossianism baltisakslasi.

3. Baltisaksa „Ossian”

Märke „Ossiani”-retseptsioonist Baltimail võib leida juba 1760. aastatest. Otsa tegi lahti Herder 1764. aastal Riias, püüdes äsja Hamburgis ilmunud osalisi proosatõlkeid aluseks võttes viia poeetilisesse vormi näiteks pala „Comala”, andes sellele klopstocklikust vabavärsist inspireeritud kuju. (Gillies 1933: 79) Nende tõlkekatsetuste ilmuniseni kulus siiski veel kaua aega.

3.1. Lenzi „Fingali”-tõlge naisteajakirjas Iris

Esimesena astus lugejate ette oma tõlkega Jakob Michael Reinhold Lenz (1751–1792), Liivimaa Läti-osas sündinud ja Tartu Jaani koguduse pastori pojana Tartus koolihariduse omandanud, seejärel Königsbergi ülikoolis teoloogiat õppinud nooruk, kes pärast õpingute katkestamist ei pöördunud isa soovi kohaselt tagasi kodumaale, vaid suundus kahe Kuramaa aadliku koduõpetaja-haridusreisi saatjana 1771. aastal Strassburgi (Strasbourg), kuhu jäi 1776. aastani (Lenzi elu ja loomingu kohta eesti keeles vt Aabrams 2003). Seal lõi ta kaasa filosoofia ja ilukirjanduse ühingu (Société de philosophie et de belles lettres) tegevuses, sõbrunes Herderi ja Goethega ning kujunes üheks tuntumaks tormi ja tungi kirjandusrühmituse autoriks. Hiljem baltisaksa luuletajate esikolmikusse arvatud ning originaalse näitekirjaniku ja teatri-teoreetikuna hinnatud Lenz avaldas aastatel 1775–1776 saksa ühes esimeses ja enim tuntust kogunud naisteajakirjas Iris pealkirja all „Ossian naisterahvale” („Ossian fürs Frauenzimmer”) eepose „Fingal” proosatõlke kuues osas. Nagu Lenzi kirjatööd sageli, tundub ka see olevat tõukunud tema tollal lähedasest sõprusest Goethega. Eepose tõlkimise õigustuseks ja ettekäändeks sai Goethe „Noore Wertheri kannatuses” ilmunud Ossiani-tõlgete menu, nagu tõlke eessõnast võib lugeda:

Tõlked **Ossianist Wertheri kannatuses** pakkusid paljudele lugejannadele erakordset rõõmu. Kas tõesti ei peaks viimased tuliselt soovima tolle vana luuletajaga lähemalt tutvust teha? Õndsad on need, kelle südame tooni ta tabab! Tema jõulised laulud täis tõtt ja loodust annavad meie hellitatud ajastule ikka ja jälle tervistavat juhatust ja meie emadele innustust kasvatada oma lastest **saksa mehi** ja **saksa tüdrukuid**. (Lenz 1775: [113])

Sellest lõigust võib välja lugeda ka seda, et „Ossiani” tõlkimine rakendati rahvusliku kasvatuses vankri ette ammu enne Reinhold Bernhard Jachmanni. Naistele püüti sõjakatest sündmustest jutustavat teksti teha meelepärasemaks sellega, et seda esitleti omamoodi perekonnaloona, seletades lahti tekstis esinevaid sugulussidemeid ja suhteseoseid:

Tüki paremaks mõistmiseks peame algatuseks meelde tuletama, et selle peakangelased ja luuletaja koos oma muusaga moodustavad **ühe perekonna**. **Ossian** oli luuletaja, **Fingali** poeg, tema muusa ja ühtlasi kuulaja oli **Malvina**, kelle isa oli **Toscar**, kes oli ka **Fingali** poeg ja **Ossiani** vend. **Oscar** oli **Ossiani** poeg, **Fingali** lapselaps, **Malvina** onupoeg, kes näib olevat oma nõbu armastanud, millega on seletatav ka **Ossiani** õrn sõprus selle naise vastu. (Lenz 1775: 114–115)

Paremaks ettekujutuseks tuli lahti seletada ka eepose sündmuskohad:

Nimed: **Erin**, **Inisfail**, tähistavad sama maad, mis kõigi tunnusmärkide järgi oli **Iirimaa**. Nii nagu **Mordven**, **Ardven**, **Cona** tähendavad **Fingali** isamaad, milleks peetakse **Šotimaad**. **Swaran** paistab olevat tulnud **Norrast**, mida peaks tähistama

Lochlin, mille hulka loeti ka Suurbritanniast kesköö pool asuvad saared **Orkney** ja **Shetland**, millest esimest on siin **Inistore**'iks nimetatud. (Lenz 1775: 114–115)

Originaalis üsna sagedased joonealused kommentaarid on aga ära jäetud, kõik selgitamist vajav on lühidalt edasi antud põhiteksti sees. Tõlge on üsna lobe, rohkem proosa kui luule, originaalile omast rütmi ei ole edasi antud, kuigi näiteks on püütud vahendada Ossiani lauludele iseloomulikke võrdlusi: need lisavad tekstile poeetilisust. Lenzi tõlge ei ole alati kõige lüürilisem, näiteks võib ta rääkida sügisloikudest või võsast. Huvitav on, et eessõnas kasutatakse selle eepose kohta väljendit „tükk” (vt üle-eelmist tsitaati), nagu oleks tegemist näidendiga; kahtlemata on „Ossiani lauludes”, sh eeposes „Fingal” filmilikku panoraamsust, nii nagu on filmilikuna iseloomustatud ka Lenzi enda näidendeid, milles on tuvastatud oma ajastust ees olnud montaažitehnikat (vrd Abrams 2003: 489). Panoraamseid pilte, milles segunevad ülevus ja õudust äratavad, verised stseenid, oli Lenz kujutanud ka oma varastes teostes, nagu poemides „Nuhtlused” („Landplagen”, 1769) ja näidendis „Haavatud peigmees” („Der verwundete Bräutigam”, etendati väidetavalt 1766), mis valmisid veel kodumaal. Ilmselt kõlasid „Ossiani laulud” kokku millegagi Lenzi hinges. Macphersoni tekstis oli vägivalda kujutus siiski märkimisväärselt sublimeeritum ja ilustatum. Ka leidub selles romantilisi, ehkki sageli kurva pöörde võtnud armastussuhteid. Need „Ossiani laulude” aspektid ilmselt kõnetasidki õrnamat sugu.

3.2. Balti naised „Ossianist” mõtisklemas

Seda, et naised ja just baltisaksa naised tõepoolest lugesid „Ossiani laule”, kinnitavad mõned 1780. aastate alguses kirjutatud luuletused, mis kuramaalannad Elisa von der Recke ja Sophie Schwarz avaldasid hiljem ühises luulekogus „Elisa ja Sophie luuletused” („Elisens und Sophiens Gedichte”, Berliin 1790). Vastuseks sõbratar Sophie (tollal veel Becker) luuletusele „Õhtutäht” („Abendstern”), milles arutletakse kaugel tähel elava lahkunud sõbratari hinge üle, kirjutas Elisa von der Recke luuletuse „Sophiele” („An Sophien. 1782”), viidates otseselt „Ossiani lauludele”, kus lahkunute hingi kujutati elavat pilvedel. Luuletus algab [minu vabas tõlkes – K. K.]: „Ühtainu muutes oma kuju / nad pagesid, kirjuks võõbat pilved, / ja ilmutasid tuhatkordset ilu! / Mul algul peksis süda rõõmust; / ma mõtisklesin Ossianist, bardist, / ma kujutlesin, kuidas pühas rõõmus / ta kullatriibulisil purpurpilvil / sai näha kalleid surnuid hõljumas. / Kuid oh! end peagi leidsin õhkamas: / miks küll, sa magus kaunis eksitus, / miks oled maa pealt kadunud? / Miks pole mulle, armsad lahkunud, / teid kergeil hõbepilvil, / nii nagu Ossianile, antud näha rändamas.” (Recke, Schwarz 1790: 113) Jäänud kurvalt kallitest lahkunutest unistama, kuuleb lüüriline mina ühel hetkel sinise atmosfääri poole pilku tõstes otsekui pilvedest oma varalahkunud venna Friedrichi häält, kes ei mõista õe kurbust lahkunute pärast, sest taevast on neil hea. Ja sinagi jõuab kunagi siia, lohutab vend: „Sul tuleb vaid see elunäitelava / targa vooruse käe kõrval läbi rännata / ja maiseid rõõme rõõmsalt nautida; / sest kurvad rahulolematud hinged / ei tunne taeva õnnehurma.” (Recke, Schwarz 1790: 115) Seejärel mõtleb luuletajanna tänuga oma elavatele sõpradele, kelle seas särab

kogu kauniduses sõbratar Sophie kuju, kelle, nagu luuletaja usub, on taevalt end asendama palunud tema enda varalahkunud sõbratar. Just selles ülevas meeleolus jõudnud temani Sophie üllas kiri, mis teda südamest rõõmustas.² See luuletus saab vastuse Sophielt, kes alustab oma uut luuletust pöördumisega sõbratari magusat und valvava kuu poole. XVIII sajandil levinud kuu tervitamisest olevat meeleolu toonud just „Ossiani laulud”, kuigi kuu nimetamine „mõttesõbraks” (sks *Gedankenfreund*) reedab, et kõnealuses luuletuses on inspiratsiooni saanud pigem ühest Klopstocki luuletusest, kes aga oli mäletatavasti (vt artikli I osa) üks suuremaid Ossiani-entusiaste Saksamaal. Kuid Sophie vastuses on ka viide Ossianile ja tolle ajastu vaimude kujutusele, Sophie hinnangul „kasulikule eksitusele”, mis võib toetada sellesse uskuja vooruslikkust (soovi käituda lahkunute meeleheaks õilsalt). Luuletus lõpeb siiski soovitusel seista näoga elu poole: „Elisa, ela hästi, nii nagu Friedrich ütleb, tee, / tõeline armastus sõbra surma ei kahetse.” (Recke, Schwarz 1790: 121)

Innustust „Ossiani laulude” lugemiseks võisid Recke ja Schwarz saada muu hulgas ühelt Saksamaalt siia saabunud ossianistliku bardiluule viljelejalt, Baden-Württembergist pärit ja Erfurdi ülikoolis doktorikraadi omandanud, muusaaalmanahhides ja ajakirjades luuletusi avaldanud Gottlob David Hartmannilt (1752–1775), kellest pidi saama Miitavi Academia Petrina filosoofia õppejõud. Oma bardinime Telynhart oli ta saanud Karl Friedrich Kretschmannilt (bard Ringulphilt), kellega nad vastastikku teineteisele luuletusi pühendasid, lisaks suhtles Hartmann ka Michael Denisiga, kellega oli kirjavahetuses (Hartmanni kohta lähemalt vt Gottzmann, Hörner 2007, II: 542–544). Telyn oli keldi põhjatuulejumal, kuid ka keldi harf, mis kuulus õige bardi varustusse. Harfi sõrmitsev tuuleiil on üks saksa ossianistliku luule kinnismotiive. 1774. aastal Kuramaale saabunud Hartmann sõbrunes oma ametikohta oodates Elisa von der Reckega, kellega koos loeti Goethe „Noort Wertherit” (vt Rachel 1900: 288). Hartmanni varast surma on põhjendatud lootusetu armumiseiga abielus aadli-daami, ta võis olla üks „kallitest kadunutest”, keda Recke oma luuletuses mälestas.

3.3. Tormlev-tunglev Sembard

Baltimaade kohaliku bardina astus 1770. aastate teises pooles ja 1780. aastatel üles Friedrich Gustav Arvelius (1753–1806). Ta oli sündinud Tallinnas, üles kasvanud Viru-Nigula pastoraadis ja pärast õpinguid Tallinna toomkoolis ja Leipzigi ülikoolis (1771–1775) tagasi Virumaale pöördunud. Seal pidas ta kõigepealt Kalvi, aastatel 1780–1790 Kiikla mõisas koduõpetajaametit, hiljem oli Tallinna gümnaasiumi teoloogia- ja ladina keele professor, Tallinna harrastusteatri liige ning rahvalaule- ja kirjanduse soetaja, kes võttis endale kodukandi Kunda ehk Sämi jõe auks luuletajanimeks Sembard.

Selle nime all esines ta juba oma esimeses teadaolevas trükises, duodraamas „Elisa” (Arvelius 1777), allkirjastades sellega näidendile eelneva pühendusluuletuse härra Merklinile, milles on juttu tormiga ookeanile uhitatud majast saatuse heitlikkuse väljendusena. Näidend räägib Põhjamaa printsessist Elisast, kes kaljusel mererannal

² Elisa von der Recke hinge surematuse käsitluse kohta vt Kaur 2018: 33–36.

„Ossiani laule” lugedes ootab kirglikult igatsedes oma armsama Selmari tagasipöördumist lubatust pikemale veninud reisilt. Olles juba üsna veendunud, et armsam on hukkunud, vaeb ta enesetapumõtteid, kuid silmab siis kaugelt lähenevaid laevu, millel usub lõpuks ometi saabuvat oma kallima. Laevalt tuleb aga hoopis Põhjamaa kuningapoeg Erich, kelle käepalumise on Elisa tagasi lükanud. Nüüd on Erichil kuri kavatsus kuningatütar röövida ja oma voodikaaslaseks teha. Rannalt leiabki ta eest Elisa, kelle veab endaga kaasa, nii et „Ossiani laulude” kõide tütarlapse käest randa maha pudeneb. Kummalisel kombel jõuab pärast seda kohale ka Selmar, kes leiab raamatu ja selle vahelt Elisa luuletuse „Elisa luigelaul Selmarile”, milles kurdetakse Selmari eemalolekut ja enda närtsimist. Armsamat hukkunuks ja ennast selle süüdlaseks pidav Selmar torkab endale mõõga südamesse, et ühineda kallimaga teises ilmas. Tänu röövijat tabanud pikselöögile pakku pääsenud Elisa leiab ta rannas hinge heitmas. Peale lühikest taaskohtumist Selmar sureb ja elumõtte kaotanud Elisa viskub kaljult lainetesse. Inspiratsiooni näidendi kirjutamiseks võis Arvelius ammutada mõnest „Ossiani laulude” palast, nt „Comalast”. Selle nimikangelanna tappis end, kui jäi uskuma valet oma armsama Fingali surmast lahingus. Valeteate oli edastanud üks Fingali sõjameestest, Hidallan, kes oli samuti Comalasse armunud. Ent Arveliuse kujutlusvõimet võisid innustada ka keskaegsed Kalvi vasallilinnuse varemed, mis jäävad sadakonna meetri kaugusele pankrannikust. Need võisid vahel pakkuda üsna „ossianlikke” vaatepilte. Varemete idatiiva asemele rajati 1770. aastatel Kalvi mõisa varaklassitsistlik peahoone.

Just Kalvi mõisas on 1778. aasta mai algul kirja pandud eessõnad Arveliuse järgmistele näidenditele, mõisas etendatud lastetükkidele „Lydia” (Arvelius 1779a) ja „Uusaastapäev” (Arvelius 1779b). Neis Sembardi nime küll ei nimetata, raamatute tiitellehtedel on Arveliust mainitud anonüümselt kui „Elisa autorit” ja ka näidendid ei ole ossianlikud, kuid neist leiab Lotte (nimekujul *Lottgen*) tegelaskuju. See nimi esineb Elisa kõrval mitmes Arveliuse luuletuses „Eestimaa poeetilises antoloogias” („E(h)stländische poetische Blumenlese”, 1779, 1780). Lisaks on pseudonüümi Sembard all säilinud Tallinnas trükitud juhuluuletus „Skofliot. Bardisõbrale Kochile 5. augustil 1782” („Skofliot. Dem Bardenfreunde Koch am 5ten August 1782”), mida säilitatakse TLÜ AR Baltika kogus (XII-182), ja August von Kotzebue ajakirjas Vaimule ja Südamele (Für Geist und Herz) ilmunud luuletus „Meie talveöö” („Unsere Winternacht”, Arvelius 1787). „Hüvastijätulaul mu sõbrale Reusile” („Abschieds-Lied an meinen Freund Reus”, Arvelius 1790; TÜR: R Est.B-1648) kannab küll juba allkirja *Fr. Arvelius*, kuid algab tsitaadiga Austria bardilt Sinedilt ja barde mainitakse ka luuletuses. See luuletus reedab, et Arvelius oli tuttav nii Michael Denisi Ossianitõlgetega kui ka tema loominguga ja sai ehk just sellest innustust kodukandi bardina ülesastumiseks.

Oma bardikuju üles ehitades ei lähtunud Arvelius seega ainult šoti bardi tegelaskujust, vaid sai inspiratsiooni ka kaasaegsetelt saksakeelsetelt autoritelt. Sarnaselt Denisiga võttis ta eeskju vanapõhja või germaani mütoloogiast, kuid inspireerijaks paistavad olevat olnud ka minnesingerid ja ehk isegi trubaduudid. Tema bard on väga rüütellik tegelane, kes õhkab kättesaamatu südamedaami järele. Luuletused väljendavad tuliseid tundeid Elisa-nimelise tegelaskuju vastu (kelle ta olevat

leidnud veel voorusliku Lotte kõrval olles). Vahel on Arvelius stiliseerinud end veelgi eksootilisemaks laulikuks: 1779. aasta „Eestimaa poeetilises antoloogias” avaldatud luuletuses astub ta üles saksa tüdrukule (Elisale) ealeegiliselt armastust avaldava kirgiisina, kel pole lootustki, et tema tunnetele vastatakse („Klagelied eines Kirgi-sen, an ein deutsches Märgen, 1776”; Ehstländische poetische Blumenlese... 1779: 91–104). Aastaarv 1776 annab aimu, et need read olid ilmselt kirjutatud ülikooli-õpingutelt kodumaale naasnuna, ehk ka enne näidendit „Elisa”. Kirgiisi laulikuna ülesastumisele eelneb siiski veel üks luuletus, pühendatud „[t]õusvale päikesele, ühe läbinisti heasüdamliku tütarlapse sünnipäeva puhul” („An die aufgehende Sonne, am 27. December, dem Geburtstage eines erzguten Mädgens”; Ehstländische poetische Blumenlese... 1779: 60–62), mis on paraku dateerimata. Luuletus, milles sulanduvad päike ja anonüümne tütarlaps, kuulub samasse ritta paljude XVIII sajandi päikese-tervitustega, mille populaarsuse algallikaks peetakse taas „Ossiani laule”, täpsemalt Ossiani pöördumist päikese poole pala „Carthon” lõpus. „Eestimaa poeetilises antoloogias” ilmus veel üks Sembardi allkirja kandev luuletus, mis ongi pealkirjastatud kangelanna nimega – „Elisale” („An Elisa”; Ehstländische poetische Blumenlese... 1779: 107–110). Keda Elisa all silmas peetakse, jääb saladuseks.

1780. aasta antoloogias alustab Sämi bard oma luuletuste sarja seevastu pöördumisega naise poole, kelle identiteedis ei ole kahtlustki. Luuletus „Päsuke Lapimaal. Sophiele” („Die Schwalbe in Lappland. An Sophien”; Estländische poetische Blumenlese für 1780: 1–6) on pühendatud antoloogia produktiivseimale kaastöölisele ja väljaandja abikaasale Sophie Albrechtile, kelle luuletused antoloogia eelmises aastakäigus paistavad olevat saanud üsna ägeda kriitika osaliseks. Vastakaid tundeid võis tekitada nii mõnigi asjaolu: kodanlasest naisautor julgeb trügida parnassile ja suisa oma nime all; luuletustes kujutatakse avameelselt kirge ja värsitehniliselt on võetud igasugu vabadusi (Sophie Albrechti luulelaadi võrdlust Baltimaade anonüümseid luulekogusid avaldanud aadlidaamide omaga vt Kaur 2013: 229–232). Arvelius reageeris aga ilmselt 1779. aastal saksa retsensioonijakirjas Allgemeine deutsche Bibliothek (nr 37, lk 485–488) ilmunud Albrechtide antoloogia esimest köidet mahategevale retsensioonile (selle kohta vt Sangmeister 2011: 442; lk 442–443 on autor ära toonud ka Eesti koduõpetajate üleolevaid hinnanguid almanahhile). Seekord Lapi lauliku kuues üles astuv sõnaseadja jutustab värssides loomamuinasjutu kõikjal oma lauludega kuulsust ja heakskiitu kogunud pääsukesest, kellel jätkus julgust karmile Põhjamaale lennata ja sealgi oma lauludega esineda, kuid kes kohkus surmani kadedate vareste, harakate, ronkade, huntide ja jääkarude „kraaksuvast, ulguvast, mõmisevast, kriiskavast” kakofooniast (Estländische poetische Blumenlese für 1780: 5). Bard soovitab lõunamaa linnukesel mitte välja teha kohalike loomade kisast, kes mõjuvad ohtlikumana, kui nad on: „Ära heitu, armas pääsu, / metsarahva marust, / Laula ikka! / Kuu ja tähed / säravad sull’ tänuks.” (Estländische poetische Blumenlese für 1780: 6)

Ossianismi kontekstis pakub see luuletus huvitavaid tõlgendusvõimalusi. Kui tihtipeale vastandati Ossiani kui põhjamaa laulikut lõuna klassikule Homerossele, kelle kirjeldusi pidas XVIII sajandi lugeja šoti lüürilise eepikuga võrreldes barbaarsemaks, siis Arveliuse luuletuses saab lõuna poolt tulnud „laululind” bardi sooja

poolehoiu osaliseks (barbaarse-metsloomalikuna on kujutatud hoopis põhja kuu-lajaid-kriitikuid). Silma torkab, et lõuna defineeritakse siin ümber „naiselikuks”. Sellega lülitatakse välja meestevahelise võistulaulmise moment ja tekib võimalus osutada rüütellikku lugupidamist lõunale, mida nähakse nüüd kaunimana, kuid nõrgema, hapra ja õrnana. Huvitav on ka see, et Lapi bardina üles astudes asetab Arvelius selle luuletusega soome-ugri laulu ühtsesse põhja luule- ja kirjandustradit-siooni, kuhu peale šotlaste-keltide kuuluvad ka germaanlased.

Šoti-keldi Ossiani ja vanapõhja-germaani mütoloogiat seostatakse selgelt Sem-bardi luuletuses „Kaebed Lottega hüvasti jättes” („Klagen beym Abschiede von Lot-ten”; Estländische poetische Blumenlese für 1780: 61–79), mis on täis juba „Edda” eepostest tuttavaid nimesid (Vola, Iduna, Brager, Lodur, Odin/Wodan, Walhalla, Ygdrusill, Ymer jne). Leheküljel 63 mainitakse otsesõnu Ossiani, juttu on ka Arinde-list ja Daurast tsüklist „Selma laulud” („The Songs of Selma”) ja Telinist. Luuletusest selgub, et Lotte on antud bardile sõbraks hea jumalateenistuse eest, kuid tüdrukusse liialt kiindudes unustab ta jumalad ja armsam võetakse talt ära; peagi jumalad siiski leebuvad, kuid noormees saadetakse kaugele maale (õppima?), kus teda ootab ees palju huvitavat, sealhulgas naudinguid, mis tähendab ühtlasi eemaldumist Lottest. See luuletus on otsekui eellugu luuletusele „Minu noorele südamesõbrale, kui ta läks laia maailma, et tarkust ja õnne otsida” („An meinen jungen Busenfreund, als er in die Welt zog, um Weisheit und Glück zu suchen”; Estländische poetische Blumenlese für 1780: 16–19), mis toob taas meelde Denisi-Sinedi, tema luuletused noorukile ja teekaaslasle. „Kaebed Lottega hüvasti jättes” on kui meenutus vanema bardi enda varasemast teeleminekust. Ta kutsub oma noort südamesõpra peale rännakuid vana sõbra juurde naasma, sest kord läks temagi maailma, kuid pärast paljusid toredaid elamusi, ent ka illusioonide purunemist pöördus ta „leirates” tagasi „oma jõe süngel kaldale” (Estländische poetische Blumenlese für 1780: 19), kust leidis taas eest sõbra. Ilmselt meeldib Arveliuale kirjeldada võimsaid vetevooge, olgu tormist merd või tõusu-mööna, mis endaga kõik kaasa rebib, või jõevett, mis tormab kuristiku poole – nii on luuletuses südamesõbrale kirjeldatud haaratust ühise saatuse keeristesse. See selgitab ka Arveliuale kiindumust „Ossiani lauludesse”: kohtab ju Macphersonilgi palju võimsaid mere, majesteetlike järvede/laguunide (*Loch*) ja vahutavate mägi-jõgede kirjeldusi. Vähe on Baltimail kohti, mis vastaksid nendele kirjeldustele, kuid Põhja-Eesti pankrannik on kahtlemata üks niisuguseid paiku. Veel üheks ülevaks maastikuks, mis pakub samastumisvõimalusi Šoti mägismaa, metsase Morveniga, on kodune põhjamaa talvel, mida Arvelius kirjeldab luuletuses „Meie talveöö”.

Peale võimsate maastike kujutamise soovis Arvelius väljendada suuri, ülevaid tundeid. Seda võib näha nii Lottele kui ka Elisale pühendatud luuletustes, kuid eriti selgelt tuleb see esile luuletuses „Südame küllusest, laulmiseks Julie Charlotte von Lilienfeldile” („Ueber die Fülle des Herzens, zum Singen für Julie Charlotte von Lilienfeld”; Estländische poetische Blumenlese für 1780: 82–86), mis lõpetab Sem-bardi luuletuste sarja „Eestimaa poeetilises antoloogias”. Selles luuletuses on koos rõõm loodusest, Jumalast, suutmisest olla kurvastajatele toeks, sügavatest tunnetest. Ainuüksi pealkirja kaudu määratleb Arvelius-Sembard end tormi ja tungi kirjani-kuna, sest sama nime kandis üks tormi ja tungi tuumtekste, 1777. aastal ilmunud

Friedrich Leopold zu Stolbergi programmine, korraga kirglik ja sentimentaalne proosapala „Südame küllusest”. Tulist, vahutavat tundejuga kätkeb ka sõber Kochi abiellumisele pühendatud juhuluuletus „Skofliot” (Arvelius 1782), kus nii nagu Lottega hüvastijätmise luuletuses leidub hulgaliselt viiteid germaani ja keldi mütooloogia, bardide kõrval on mainitud ka druiide, Ygdrasili kõrval Tuiskoni hiit (millest on kirjutanud Klopstock) ning tunnete edasiandmiseks on kasutatud ehtossianlikult võrdlusi ilmastikunähtuste või loodusvaadetega.

Ossianlikku nostalgiat, tunnet olla kangelas- või bardisoo viimaste seas, kuulumist mingisse varasemasse ajajärku võib leida hüvastijätuluuletusest sõber Reusile (Arvelius 1790). Ehkki vend Martin Heinrich Arvelius avaldas veel 1794. aastal oma luulekogus pühendusluuletuse „Sembardile” (Arvelius 1794), tähistab 1790. aastal juba oma pärisnime all avaldatud luuletus Arveliuse Sembardi-perioodi lõppu.

3.4. Lihtne ja ülev Rhode

1790. aastal ilmus Tallinnas väljaantud ajakirja Für meine Zeitgenossen (Minu Kaasaegetele) esimeses (ja ainsas?), jaanikuul ilmunud vihikus „Ossiani viimane laul, uuesti tõlgituna” („Ossians letztes Lied, neu übersetzt”; KMAR: V.Aj.I 43, lk 82–111). Tegemist on pala „Berrathon” tõlkega. Kuigi tõlkija nime ei mainita, võib arvata, et selleks oli ajakirja toimetaja Johann Gottlieb Rhode (1762–1827), kes hiljem avaldas oma „Ossiani”-tõlked kolmes köites (vt artikli I osa). Saksamaalt Helmstedtist pärit ja kodulinnas kõrghariduse omandanud mees tuli Eestimaale ilmselt 1780. aastatel, pidades siin koduõpetajaametit, algul Manteuffelite, seejärel Stenbockide juures, hiljem juhtis ta Tallinnas erakasvatusasutust. Ajaks, kui tema ajakiri Tallinnas ilmus, oli ta juba kodumaale tagasi pöördunud, elades 1789. aastast Braunschweigis, kust suundus edasi Berliini ja hiljem Breslausse (Wrocław). Seal töötas ta kohalikus sõjakoolis geograafia ja saksa keele õpetajana. Pea igas oma pikaaegsemas viibimiskohas andis ta välja mõnd ajalehte või ajakirja. Tunnustust pälvis Rhode aga hoopis usundiloolasena, kes tundis huvi Iraani rahvaste (baktrialased, meedlased, pärslased) religioossete arusaamade vastu (vt Hoche 1889).

Ei ole teada, millal Rhode „Ossiani laulude” tõlkimist alustas, kas Eestis või juba kodumaale naasnuna, kindel on vaid, et see mitmekülgsete huvidega mees ei olnud seniste „Ossiani”-tõlgetega päris rahul. Eessõnas oma tõlkepalale ütleb ta järgmist:

Meil on Ossiani surematutest lauludest juba palju suurepäraseid tõlkeid, nii et võib tunduda ülearune, koguni jultunud teha proovi uuena. Kuid igaüks, kes on lugenud Ossiani laule inglise keeles, tunnistab, et igal meie saksa tõlkel on midagi puudu. Kui maha arvata see, mis iga tõlke puhul paratamatult kaotsi läheb, näib see olevat siiski suuresti tõlkijate süü! kuna nad moderniseerivad Ossiani liialt ja lasevad tal rääkida nii, nagu ta väljendaks end siis, kui ta oleks kirjutanud mõnes haritumas keeles. Ainult et ses lihtsas omapärase viisis end väljendada, mida inglise tõlkija on suutnud nii õnnestunult järele aimata, seisneb suurim võlu nende jaoks, kes imetlevad Ossianis eelkõige kunstlikkuseta lihtsa looduse laulikut. (Rhode 1790: 82)

Oma väidete kinnituseks toob ta näiteid varasematest tõlgetest, kus originaali äärmiselt lihtne ütlemissviis on muudetud galantsemaks, kusjuures kriitikast ei pääse isegi Goethe.

Rhode tõlke põhjal ajakirjas võiks öelda, et tal on tõepoolest õnnestunud „Ossiani laulude” vormi eripära nii mõneski punktis paremini tabada kui mitmel varasemal tõlkijal. Ta on ära tajunud „Ossiani”-proosa rütmilise, mõõdetud, üleva, kuigi vahel ehk ka veidi monotoonse, raskepärase laadi, mis sunnib lugema proosat pigem värside või fraasidena kui ajaloolise romaani või näidendina. Rhode ongi „Berrathoni” andnud edasi luuleridadena, kuid need ei meenuta klopstocklikku vabavärssi, mis oli eeskujuks Herderile ja paistab olevat mõjutanud ka Arveliuist. Ehkki read on üldjuhul pikad, ei meenuta need ka Denisi kasutatud heksameetrit. Erinevalt Lenzist jääb Rhode oma väljenduses alati kõrgstiilseks, samal ajal on ta püüelnud võimalikult lihtsa väljenduse poole. Lihtsuse ja kõrgstiilsuse kombinatsioon annab tulemuseks igati nauditava lugemiselamuse. Võib öelda, et kui Arveliuise „Ossiani lauludest” inspireeritud looming kandis tormi ja tungi pitserit, siis Rhode tõlge väljendab pigem klassika ideaali (lihtne ja ülev).

3.5. Baltisaksa uurija ja kalmõki bard

„Ossiani laulud” ei suunanud ainult kirjanike-tõlkijate vaimusilma, vaid ka uurijate pilku, pannes neid otsima keldi bardi vasteid kaasaegsete eksootiliste rahvaste seas. Kui Arveliuise ülesaste kirgiisi laulikuna jäi veel fantaasia ja fiktsiooni valda, siis 1803. aastal tutvustas baltisaksa orientalist Benjamin Fürchtegott Balthasar von Bergmann (1772–1856), tuntud Ruhja pastori, eratrükikoja pidaja ja läti rahvalaulude koguja ja publitseerija Gustav von Bergmanni poeg, ajakirja Nordisches Archiv oktoobrinumbris lugejatele kalmõki barde („Kalmückische Barden”; Bergmann 1803). Teavet nende kohta õnnestus tal koguda 1802. aasta alguses alanud 15-kuulisel ekspeditsioonil selle rahva juurde, mille kohta ilmus aastatel 1804–1805 Riias neljaköiteline reisikiri „Nomadische Streifereien unter den Kalmücken in den Jahren 1802 und 1803” („Nomaadlikke rännakuid kalmõkkide seas aastatel 1802 ja 1803”). Artikli keskmes on kalmõki laulik Ubascha khaani³ ajast, kes tulnud surmast tagasi ja hakanud laulma lugusid (džangariaade) fiktiivsest kalmõki kangelasest Dschangarist ja tema järeltulijatest. Kui see omamoodi müütiline esilaulik teadnud peast suisa 360 lugulaulu, siis enamik tema järgijatest ei teadvat rohkem kui 20 – nagu artiklist selgub, olnud need lugulaulud pikemad kui Homerosel, Tassol või Miltonil ja neid esitati suuliselt.

3.6. Baltisakslased autentsusdebatti jälgimas

Baltisakslased jälgisid kaasaalamisega debatti „Ossiani laulude” autentsusest. 1806. ja 1808. aastal kajastas uuemaid arenguid selles vaidluses Kuramaa ajaloolane,

³ Viimane khaan, tema valitsusajal rändas osa Venemaa kalmõkke 1771. aasta paiku Hiinasse, oma esialgsele kodumaale Džungaariasse.

öuenõunik Johann Friedrich (von) Recke (1764–1846) oma Mütavis ilmunud ajakirjas (Neue) Wöchentliche Unterhaltungen (vt Recke 1806, 1808). Artiklis „Ossiani laulude” ehtsusest heitis ta kõigepealt tagasipilgu senistele vaidlustele ja aruteludele Inglis-, Saksa- ja Šotimaal ning tutvustas seejärel 1805. aastal Edinburghis ilmunud Šoti mägismaa seltsi (Highland Society of Scotland) Henry Mackenzie juhitud töörühma raportit, millega Recke peab vaidlust lõppenuks. Ta leiab, et raport tõestab „ümberlökkamatult, et Macphersonil oli tema Ossiani juures silme ees kaugelt rohkem vanagaeli laule ning et ta neid sugugi ainult omaenese jõust ja väest esile ei toonud” (Recke 1806: 255), mainides ka Macphersoni kaastöölisi. Samuti toob ta selgelt esile Macphersoni suuri vabadusi võtva mugandustegevuse, mis oli tollases tõlketegevuses siiski üsna tavaline, ja rõhutab olemasoleva materjali kokkusulatamise kõrval Macphersoni enda poeetika ilmnemist tema tõlketöös: „Macpherson oli oma peas välja mõelnud oma teooria stiili poeesiast, nagu võib ära tunda juba tema Homerose tõlgetest. Seda kasutas ta nüüd ka uljalt ja usinasti Ossiani laulufragmentide peal, kuid ei teinud sellega midagi palju hirmsamat, kui kõik tõlkijad laiemat tava järgides ajast aega teinud on.” (Recke 1806: 256) Kokkuvõtteks tõdeb Recke, et raport võimaldab uutel tõlkijatel lähtuda ehedamate allikatest: Šoti raportöörid on paljude valitud näidete abil, kus veel säilinud vanagaeli originaal on sõnasõnalt täpsest tõlkest saadetuna ära trükitud, seadnud Macphersoni menetlusviisi väljapoole kahtlust, aga just seeläbi tõstnud kõigile välismaa tõlkijatele, kes ikka veel saavad kasutada vaid interpolateeritud ja liiga säravaid Macphersoni „Ossiani laule”, üles hoiatustahvli, millega tuleb tõsiselt arvestada. (Recke 1806: 256)

1808. aastal tutvustas Recke aasta varem Londonis ilmunud ja sealse Šoti mägismaa seltsi koostatud „Ossiani laulude” gaelikeelsete originaalide kolmeköitelist väljaannet, kus olid ka sõnasõnalised tõlked ladina keelde Robert Macfartanilt. Recke refereerib kolme järeldust: 1) Macpherson ei olnud enam kui vaid tõlkija, kusjuures väga keskpärane tõlkija; 2) Ossiani luuletused on ehtne vana poeesia; 3) need luuletused on võrreldavad vanema ja uuema luulekunsti parimate teostega. Autentsust oluliseks pidava ajaloolasena on Recke oma artiklis šoti nimed esitanud gaelipärasel kujul, Macphersoni versioon on antud sulgudes. Samuti toob ta nimeliselt ära, milliste Macphersoni „Ossiani laulude” kohta ei ole originaale leida suudetud (need võisid Recke refereeringu kohaselt kaotsi minna ajal, kui Macpherson viibis Lääne-Floridas aastail 1763–1766). Lõpuks viitab Recke Oldenburgi professori Ahlwardti kavatsusele tõlkida gaeli originaalid saksa keelde, millest üks tõlkenäide olevat 1808. aastal juba ilmunud ja saanud Jena kirjanduslehes (Jenaer Allgemeine Literaturzeitung) positiivse hinnangu osaliseks.

3.7. Malvina, Oskar, Swanhild, Selma ja Siegfried

Luuletajahingede, kellele autentsuse küsimused nii tähtsad ei olnud, jäi Macphersoni teos edaspidigi inspiratsiooniallikaks. „Ossiani laulude” lood, tegelaskujud ja meeolud pakkusid jätkuvalt samastumis- ja reflekteerimisvõimalusi, samuti ideid pseudonüümi valikul. Näiteks üks Kuramaa daam avaldas aastatel 1810–1811 oma luuletusi Peterburis ilmunud saksakeelses kuukirjas Ruthenia, kasutades luuletaja-

nime Malwina. Tema luuletused räägivad õnneliku lõputa armastusest ja südameasjadest (vt Malwina 1810a, 1810b, 1811a, 1811b).

Üks tunne, mille väljendamiseks „Ossiani laulud” suurepärasest eeskujust, oli lein. XIX sajandi alguskümnenditel üle Euroopa rullunud Napoleoni sõjad pakkusid hulgaliselt võimalusi tunda end ära muistsete sõjakate aegade kangelastes. 1820. aastal avaldas Tartus väljaantud ajakirjas Inländisches Museum (Kodumaa Muuseum) luuletuse „Malvina itk Oscari pärast. Ossianist” („Malvinas Klage um Oscar. Aus dem Ossian”) dr [Heinrich Kurt] Stever (1789–1827). 1819. aastast Tartu ülikooli Liivi-, Eesti- ja Kuramaa õiguse professor ja ühtlasi ülikooli protosündik oli pärit Rostocki raehärra perekonnast. Ta oli õppinud Rostocki, Berliini, Jena ja Göttingeni ülikoolis. Süüdistatuna Prantsuse okupatsioonivõimude poolt osalemises ühes üliõpilaste ülestõususes ja kahtlustatuna kuulumises salaorganisatsiooni Vooruse Liit (Tugendbund), mis toetas Saksamaa vabastamist, oli ta olnud korduvalt arreteeritud. Pärast vahi alt vabanemist ühines ta major von Lützowi juhitud Preisi vabakorpusega ja liikus Napoleoni vägede vastu võideldes sellega Prantsusmaale. Pärast sõda jätkas Stever ülikooliõpinguid ja sai kiirelt armastatud õppejõuks Rostockis, kust tal tuli liberaalsete vaadete avaldamise tõttu siiski lahkuda, mis tõigi ta Tartusse. Paraku ei sobinud tema liberaalsus kokku ka tsaarivõimu konservatiivsusega ja juba 1820. aastal tuli tal loobuda Tartu professuurist, misjärel ta asus advokaadina elama Riiga, kuhu jäi surmani, olles ühtlasi ka rüütelkonna sündik Miitavis. (Gottzmann, Hörner 2007, III: 1254–1255). „Malvina itk Oscari pärast” kujutab sõjas langenud armsamat taga nutvat naist. Vaevalt pool tosinat aastat pärast Napoleoni sõdade lõppu võis see kõnetada mitmeid baltlannasid, kelle armsamad, isad, vennad või pojad olid Prantsuse keisri vastu võideldes langenud, kuid luuletus võimaldas leinata ja mälestada oma langenud kaaslast ka Steveril endal.

Steveri Malvina-luuletuse omamoodi peegelpilt on 1830. aastal Neusi toimetamisel Tallinnas ilmunud luulealmanahhis „Inländischer Dichtergarten” („Kodumaa luuleaed”) ära trükitud luuletus „Oskari itk Swanhildi pärast” („Oskar’s Klage um Swanhild”), mille autoriks oli Võrus sündinud, Tartus farmakoloogiat ja teoloogiat õppinud ning hiljem Peterburis sõjaväeliste õppeasutuste juures õpetajaametit pidanud Franz Schleicher (1801–1868). Muu hulgas andis ta välja luulealmanahhi „Esthona” (Tallinn, 1828–1830) ning tõlkis hiljem, 1860. aastatel saksa keelde Anton Delwigi luuletusi. Schleicheri tekstis leinab oma kangelaslikku armsamat Oskar. Kallima eest võitlevaid, sageli mehe sõjavarustusse peitunud naiskangelasi leidub „Ossiani lauludes” mitmeid, näiteks palades „Dar-thula”, „Calthon and Colmal” ja „Oithona”. Selles ballaadisugemetega laulus (vt Lukas 2009: 110) segunevad sarnaselt mõningate Arveliusse luuletustega keldi ja germaani traditsioon (Swanhild on germaanipärane nimi), põhiolemuselt on see luuletus austusavaldus saksa tüdrukule ja romantismi tuules baltisakslaste seas pead tõstva rahvusliku eneseotsingu väljendus.

Nii Steveri kui ka Schleicheri luuletus viitavad huvitavale tõsiasjale: XIX sajandi baltisakslaste seas tundub populaarne olevat olnud just Ossiani poeg Oskar, kelle nimi tuli kasutusse lapsenimena, samal ajal kui Skandinaavias ja Soomeski hinnatud poisinimi Ossian ei ole Eestis eriti levinud. Ehk üheks paremaks „Ossiani lauludest”

inspireeritud nimepaneku näiteks on taluelustseenide kujutamise saanud baltisaksa kunstniku Oskar Hoffmanni (1851–1912) nimi, kelle öde muide oli ristitud Malwineks. Veel üks naisenimi, mida „Ossiani laulud” populariseerida aitasid, oli Selma, ehkki „Ossiani lauludes” ei tähista see nimi naist, vaid Šoti kuningate elukohta. Seda nime on kasutanud luulelise varjunimena näiteks Elisa von der Recke. August von Kotzebue ajakirjast *Für Geist und Herz* võib aga leida luuletuse „Selma”, mille nimikangelannast lüüriline mina saadab häid soove oma lahinguväljale tormanud armsamale Siegfriedile (vt [Anon.] 1787).

3.8. Kuramaa Ossian: Casimir Ulrich Boehlendorff

Ehk kõige kaunimad ja sugestiivsemad „Ossiani lauludest” inspireeritud luuletused pärinevad kuramaalaselt Casimir Ulrich Boehlendorffilt (1775/1776–1825), keda on peetud üheks tugevamaks baltisaksa lüürikuks. Varakult orvuks jäänud poiss osutus keeleliselt andekaks, tänu millele õnnestus tal protežeerijate toel õppida Academia Petrinas ja Jena ülikoolis. Peale õigusteaduslike loengute kuulas ta ka Johann Gottlieb Fichte kuulsat loengut haritlase kutsumusest ja ühines 1795. aastal selle idealistlikust eetosest kantud vabade meeste kirjandusühinguga. Pärast ülikooliõpinguid ei suundunud ta tagasi kodumaale, vaid leidis ühingukaaslastest sõprade innustusel tee n-ö vabaduse kantsi Šveitsi, mis küll peagi Napoleoni okupatsiooni alla langes. Koduõpetajaamet ei suutnud luuletajat kaua kinni hoida ja esimesel võimalusel suundus ta sõpradega rännakule Itaaliasse, jõudes Milanosse. Sel teekonnal veendus Boehlendorff oma poeedikutsumuses, mida hiljem jõudis ka kahetseda. Sealt liikus mees tagasi Saksamaale Jenasse, kus jätkas õpinguid romantikute Friedrich Wilhelm Schellingu ja August Wilhelm Schlegeli loenguid kuulates, samuti tutvus ta Clemens Brentanoga. Oluliseks sai tutvus saksa luuletaja Friedrich Hölderliniga, kellega teda sidus omamoodi hingesugulus. Hölderlini protežeerija Sinclair toetas hiljem ka Boehlendorffi, mis võimaldas pühenduda mõneks ajaks värssdraamade kirjutamisele. Stipendiumi lõppemise järel suundus Boehlendorff algul Bremenisse, kus võttis üle ühe „vabast mehest” sõbra loengute pidamise, õpetas itaalia keelt ja prantsuse kirjandust ning andis välja kohalikku kirjandusalmannahhi, seejärel aga läks Berliini, kus asus tööle ajakirjanikuna. Tema initsiatiivil asutati Vossische Zeitungis rubriik „Rahvusteater”, esimene omataoline Saksamaal, mida ta esialgu toimetas. Berliini ringkondade heakskiitu tal siiski saavutada ei õnnestunud ja peagi tõrjuti ta lehe toimetamisest kõrvale. Mõistmist ei leidnud ta ka tollastelt saksa kirjandusheerostelt: klassikud Schiller ja Goethe ei näinud temas midagi uut, valgustajatest „kirjanduspaavste” Garlieb Merkelit ja Friedrich Nicolaid häiris tema fantaasiakesksus ja julgus kasutada poeetilist vabadust, mida nad ei pidanud eluterveks. Sangviinilisele August von Kotzebuele jäi kaugeks Boehlendorffi tekstide ülev-tõsine laad. Mõneti parema kontakti sai Boehlendorff romantikutega, kellega tal oli kindlasti midagi ühist, kuid romantikuks teda ei peetud ning sellena ei näinud ta ennast ka ise. Saksa kirjandusloos ongi käsitatud teda põhivooludest (klassika, romantism) eristuva iseseisva nähtusena, nagu Hölderlini või Heinrich von Kleisti.

Ajal, kui elu Berliinis hakkas allamäge minema, võtsid Boehlendorffiga ühendust õde ja vend (viimasest sai hiljem Tartu ülikooli teoloogiaprofessor), et pakkuda talle kirjandusprofessori kohta peagi avatavas Miitavi ülikoolis. Recke ajakirjas ilmus koguni tema seniste tööde-tegemiste tutvustus. Kuid 1803. aasta kevadel löi välja vaimuhaigus. Pärast nurjunud ravi- ja põgenemiskatseid toimetasid sõbrad ta tagasi Kuramaale. Kodumaal rändas luuletaja ühest kohast teise. Tartu sõprade rahalise abiga üritas ta 1804. aastal minna tagasi Saksamaale, kuid vahistati juba Varssavis kahtlase isikuna, sest ta oli kaotanud passi, ja saadeti Kuramaale tagasi. Nüüd sai alguse ajastu, mida luuletaja ise nimetas oma tänavalektüüriks (*Straßenlektür*; saatmata jäänud kirjast professor Herbartile Königsbergis, Märsrags Kuramaal 2. IV 1825, tsit Schellhase 2000, I: 328 järgi). „Sestpeale eksles ta Kuramaal ringi, liikudes mõisast mõisa, pastoraadist pastoraati, kõige armetumas rõivastuses, tihti ainult hädapäraselt riides, ja oli koormaks igauhele, kelle ta üles otsis” (Recke, Napiersky 1827: 211). 1808. aastal viibis ta aga jälle Tartus, Polotskis Valgevenemaal, Harkivis Ukrainas. Rännakud ärgitasid teda üha uuesti sulge haarama; TÜR-is on säilinud üks tema poeem pealkirjaga „Verstapostid” („Werstpfahlen”), milles on luulereaga püütud jäädvustada iga versta teel Tartust Riia kaudu Kuramaale. Kodumaal hakkas tema tundus õieti alles nüüd kasvama. Siiski jäid paljud luuletused käsikirja, on ka teateid käsikirjade põletamisest.

Ühest sellisest õnnekombel säilinud käsikirjast, iroonilisevõitu pealkirjaga „Ühe süütu bordelli- ja moepäevik” („Puff- und Modejournal eines Unschuldigen”), võib leida ka Boehlendorffi kõike muud kui iroonilise luuletuse „Moodne Ossian Kura järve ääres. M --- s 15. juunil” („Der moderne Ossian am Kurischen See. M --- n 15. Junius”; Schellhase 2000, I: 93–95). Väljajätuga märgitud kohanimi osutab Märsragsile (Markgrafen), mis on koht ja maanina-neem Riia lahe rannikul Loode-Lätis, otsetõlkes ’meresarv’, mis tõuseb ümbrusest esile suurte kivistunud rannameres. Merest luitega eraldatuna asub seal Engure (Angernsee) laguunjärv, mis ajal, kui Boehlendorff sealkandis oma vabaturmaga päädinud elu lõpuaastail koduõpetajametit pidas, oli veel poolteist meetrit kõrgem (järvevee tase langes 1842. aastal rajatud kanaliga, mis ühendas selle merega). 1824. aastal kirjutatud eleegiline luuletus kujutab endast uue, nüüdisaegse, kuramaise Ossiani ja Malvina dialoogi. Luuletus algab üksildase uitaja monoloogiga öisel järvekaldal:

Ossian. Kuidas oled nii üksi jäänud
idapoolse öö udude all?
Su armastus suri, sa hulgut
unenäo killamees järverannal.
Kiivitaja lendleb mahajäetud kalda kohal
ja annab teada oma valust:

Jahimees röövis mu pojad
ja mu hääl kaebles asjata.
Kaebuse helid
ei leia oma kallist eset.

Siis kostab järve vaimude seast kaugetelt randadelt siia kandunud Malvina hää, kes kuuleb helisid, kui keegi üksildane kurdab. Ta küsib: „Kas oled sa, oo varjukuju! / mu kallis isa? / Kes sa seal rändad tammevarjude all, / mis järve randa suudlevad, / igaviku kohinaga / oma kaebuse sõnu saadad?” Ossian eitab: „Ma pole see, hall laulik, / su isa suur vari / ei eksle enam maa peal rändajate seas.” Malvina hää avaldab nüüd kahtlust, et möödunud aegade kangelastel on püsi: „Kadunud aja poeg! / Mida kaebab su kaebus? / Nad on läinud, kes seal särasid, / ja needki, kes kuulsuse häältel valjult kõlada lasid, / et need läbi aastasadade kestaksid, / nad on läinud! / Ka mind ajas tormi voog / ära nende haudade juurest, / kus ma nende sõnu taas tõin / nagu kaja, / ja enam mind keegi ei tundnud / kui vaid torm ja ta kaaslased.” Seepeale räägib Ossian paigast, kuhu Malvina hää on kandunud, selle kandi loodusest ja rahvast:

Ossian. Need veed on tasased ja vaiksed,
 selle ranniku varjud
 ei kaja vastu vapruse tegudest ja võitlustest,
 need saared järves on paljad
 ja vaid härg ja lambad oma talledega
 näksivad rohtu suvepäevadel
 ja pühitsevad seal rahus.
 Samas kui vilets kalur heidab välja võrgud
 ja voogude saagist
 toituvad veel alaealised lapsed.
 Nad tunnevad vaid järve ja tähti
 ja selle metsa kõnnumaa
 toetab neid tüvede ja võserikuga,
 et nad talve kõva külma
 ja saabuvat talve ei kardaks.
 Neil on eestkostja taevas,
 toda tunnevad nad
 ja tema poole tõuseb
 nende tumm palve.

Seejärel selgitab ta, mis teda ennast on järve kaldale toonud: „Mind juhtis siia mahajäetute jumal, / et unustada toda ookeani, / mis kohutava mühinaga oma kallastest tõuseb.⁴ / Unustus, mida siit tulvab, on mu kosutus.” See paik on otsekui vahe-maailm nurjunud mineviku ja apokalüptilise, pelutava tuleviku vahel: „Seal hõljub õudustäratavalt mälestus mõttetuist / rumalustest / tuleviku sfinks / maa kohal / ja lained voogavad, võimsamad / kui elavate teod / kohavad elu südamesse / ja süda lakkab löömast. / Üha kumedamalt kajavad elutu olemise sõnad / inimkonna vangikongi sügavusse – / ta viib lõpule hävituse / ja kuulsus vaikib.”

Kuid nüüd lausub skepsisest ja kaduvikutundest üle saanud Malvina hää oma lohutussõnad, hakkab sellele totaalsele hävingu- ja vaikusevisioonile vastu:

⁴ Siin selge paralleel Arveliuse „hüdroloogilise” saatusekäsitlusega.

Nimed ja hääled!
Teie jääte alles! kujud seltsivad
nimedega!
Kui südamed kuulevad veel häält,
lasevad nad end nendega laulatada,
sest hingestav loodus
paneab veel ühendades, armastades oma lapsi paari,
avab neile – nagu muiste – paradiisi
ja tuleviku kraatrit vaid kaugelt näitab,
mille ees nad õudusega värisevad.

Ossian laseb end sellest optimismist ja hingestava looduse ülistusest kaasa harrata, leiab veel elulootust.

Kui luuletuses „Moodne Ossian Kura järve ääres” lendas lüüriline mina kiivitajana ranna kohal ja puude latvades, siis üks teine maanina või „sarv”, Staburags (sõna-sõnalt ’sambasarv’), inspireeris koletistega voogude sügavikku langema. Fragmendis „Sügiselaul Staburagsile” („Herbstlied an den Stabburags”; Schellhase 2000, II: 200–201) kirjeldab luuletaja fantaasiaküllasel moel üht tollase Kura-maa võimsamat looduslikku vaatamisväärsust, ligi 18,5 meetri kõrgusi Staburagsi allikalubjakaljused Daugava kaldal, mis mattusid ligi poolteist sajandit hiljem Riia hüdroelektrijaama rajamisel paisjärve alla. Luuletaja tajub fantastilisi kaljusid otsekui võimsa lohe laialipillutatud liikmeid. Luuletus lõpeb sõnadega, mis meenutab hiljem ka rahvuseepose kaante vahele jõudnud läti müüte: „vaata seda, oo rändaja, kaljukoletis avali lõugadega, / ja nad langevad alla võitluseks keevatesse voogudesse.” Läti rahvuseeposes laseb Andrejs Pumpurs nõid Spīdālal kukutada Staburagsilt vetekeerisesse rahvuskangelase Lāčplēsis, kelle päästab jumalanna Staburadze, samuti leiab Daugava-äärsetel kaljudel aset viimne võitlus kangelase ja Musta Rüütli vahel, mis lõpeb mõlema langemisega vetevoogudesse. Boehlendorffi huvitas läti rahvapärimus, üks tema viimaseid luuletusi oli kirjutatud jaaniöö ülistuseks ja ilmus 1824. aastal arvatavasti autori enda lätikeelses tõlkes koguni läti esimeses püsima jäänud ajalehes, 1822. aastal asutatud Latweeschu Awises.

Siit edasi oli jäänud veel vaid samm baltisaksa-eesti ossianistliku ühisprojekti, rahvuseeposeni „Kalevipoeg”.

Artikkel on seotud Tallinna Ülikooli Akadeemilise Raamatukogu kultuuriloolise koguga ja selle valmimist on toetanud Euroopa Liidu Regionaalarengu Fond (Eesti-uuringute Tippkeskus, TK145).

RAAMATUKOGUD

Eesti Kirjandusmuuseumi Arhiivraamatukogu (KMAR), Võõrkeelne perioodika (V.Aj)
Rahvusraamatukogu (RR)

RLB – haruldaste raamatute kogu

Tallinna Ülikooli Akadeemilise Raamatukogu Baltika kogu (TLÜ AR Baltika)

XII – Eestimaa Kirjanduse Ühingu raamatukogu XII alaliik „Luule ja draama”

Tartu Ülikooli Raamatukogu (TÜR)

Kling – Maximilian Klingeri kogu

Mrg – Karl Morgensterni kogu

R Est.B –haruldaste raamatute kogu, Estica/Baltica

KIRJANDUS

Aabrams, Vahur 2003. Tähtede kohal on teistsugune filosoofia. Järelsõna. – J. M. R. L. Jakob Michael Reinhold Lenz. (Liivimaa klassika.) Tallinn: Eesti Goethe-Selts; Huma, lk 457–541.

[Anon.] 1787. Selma. – Für Geist und Herz, kd 3, nr 7, lk 97–100.

Arvelius, Friedrich Gustav [Sembard] 1777. Elisa: ein Duodrama in zween Aufzügen. Riga: Hartknoch.

Arvelius, Friedrich Gustav 1779a. Lydia: ein Schauspiel für Kinder in dreien Aufzügen. Vom Verfasser der Elisa. Leipzig: Böhme.

Arvelius, Friedrich Gustav 1779b. Der Neujahrstag: ein Nachspiel für Kinder in einem Aufzuge. Vom Verfasser der Elisa. Leipzig: Böhme.

Arvelius, Friedrich Gustav [Sembard] 1782. Skofliot. Dem Bardenfreunde Koch am 5ten August 1782. Reval: Lindfors.

Arvelius, Friedrich Gustav [Sembard] 1787. Unsere Winternacht. – Für Geist und Herz, kd 3, lk 293.

Arvelius, Friedrich Gustav 1790. Abschieds-Lied an meinen Freund Reus. [Reval.]

Arvelius, Martin Heinrich 1794. An Sembard. – Gedichte von M. H. Arvelius. Leipzig: Kummer, lk 162–164.

Bergmann, Benjamin Fürchtegott Balthasar von 1803. Kalmückische Barden. – Nordisches Archiv, Oct., lk 23–31.

Dochartaigh, Caitríona Ó 2004. Goethe's translation from Gaelic Ossian. – The Reception of Ossian in Europe. Toim Howard Gaskill. London–New York: Thoemmes Continuum, lk 156–175.

Ehstländische poetische Blumenlese für das Jahr 1779. Wesenberg: Albrecht und Co.

Estländische poetische Blumenlese für 1780. Reval–Leipzig: Albrecht und Co.

Gillies, Alexander 1933. Herder und Ossian. (Neue Forschungen; Arbeiten zur Geistesgeschichte der germanischen und romanischen Völker 19.) Berlin: Junker und Dünnhaupt.

Gottzmann, Carola; Hörner, Petra (toim) 2007. Lexikon der deutschsprachigen Literatur des Baltikums und St. Petersburgs. 3 kd. Berlin–New York: de Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110912135>

Hoche, Richard 1889. Rhode, Johann Gottlieb. – Allgemeine Deutsche Biographie, kd 28, lk 391–392. <https://www.deutsche-biographie.de/pnd100322689.html#adbcontent>

Kaur, Kairit 2013. Dichtende Frauen in Est-, Liv- und Kurland, 1654–1800. Von den ersten Gelegenheitsgedichten bis zu den ersten Gedichtbänden. (Dissertationes litterarum et contemplationis comparativae Universitatis Tartuensis 11.) Tartu: University of Tartu Press.

- Kaur, Kairit 2018.** Totentanz and Graveyard Poetry: About the Baltic German Reception of English Graveyard Poetry. – Methis. *Studia humaniora Estonica*, kd 17 (21–22), lk 26–49. <https://doi.org/10.7592/methis.v17i21/22.14583>
- Lenz, Jakob Michael Reinhold 1775.** Ossian fürs Frauenzimmer. [Fingal, ein alt Gedicht von Ossian]. – *Iris*, kd 3, nr 3, lk [113]–134 [lk [113] Anon. Eessõna, lk [114–115] Anon. Vorbericht; alates lk 117 Lenzi tõlge]; kd 4, nr 2, lk 57–72.
- Lenz, Jakob Michael Reinhold 1776.** Ossian fürs Frauenzimmer. [Fingal, ein alt Gedicht von Ossian]. – *Iris*, kd 5, nr 2, lk 87–107; kd 6, nr 2, lk 335–353; kd 7, nr 2, lk 563–580; kd 8, nr 1, lk 812–830.
- Lukas, Liina 2009.** Estnische Ortssagenmotive in deutschbaltischen Balladen. – *Interlitteraria*, nr 14, lk 104–128.
- Malwina 1810a.** Klage der Liebe. Nach einer bekannten russischen Melodie. – *Ruthenia*, oder: Sechster Jahrgang der St. Petersburgschen Monatsschrift, September, lk 4.
- Malwina 1810b.** Erinnerung des Geliebten. – *Ruthenia*, oder: Sechster Jahrgang der St. Petersburgschen Monatsschrift, September, lk 5.
- Malwina 1811a.** Der Traum. – *Ruthenia*, oder: deutsche Monatsschrift in Rußland, May, lk 1–2.
- Malwina 1811b.** Frage des Herzens. – *Ruthenia*, oder: deutsche Monatsschrift in Rußland, May, lk 2–3.
- Mattioda, Enrico 2004.** Ossian in Italy: From Cesarotti to the theatre. – *The Reception of Ossian in Europe*. Toim Howard Gaskill. London–New York: Thoemmes Continuum, lk 274–302.
- Rachel, Paul (toim) 1900.** Elisa von der Recke. Aufzeichnungen und Briefe aus ihren Jugendentagen. Leipzig: Dieterich.
- Recke, Elisa von der; Schwarz, Sophie 1790.** Elisens und Sophiens Gedichte. Toim J. L. Schwarz. Berlin: Vieweg d. Ä.
- Recke, Johann Friedrich [von] (toim) 1806.** Ächtheit der Ossianischen Gesänge. – *Wöchentliche Unterhaltungen für Liebhaber deutscher Lektüre in Russland*, kd 3, lk 252–256.
- Recke, Johann Friedrich [von] (toim) 1808.** Nachricht von der neuen Ausgabe Ossians im gälischen Original. – *Neue Wöchentliche Unterhaltungen grösstentheils über Gegenstände der Literatur und Kunst*, kd 1, lk 257–261.
- Recke, Johann Friedrich von; Napiersky, Karl Eduard 1827.** Allgemeines Schriftsteller- und Gelehrten-Lexikon der Provinzen Livland, Ehstland und Kurland. I kd. Mitau: Steffenhagen und Sohn.
- Reimo, Tiiu 2008.** Anglofiil Eestis: pilguheit Conrad Joseph de Nussi raamatukokku. – *Omanikumärgid vanaraamatus*. Artiklite kogumik = Ownership marks in old books: collection of articles = Владельческий знак на старинной книге: сборник статей. Tallinn: Eesti Rahvusraamatukogu, lk 25–33.
- [Rhode, Johann Gottfried] 1790.** Oßians letztes Lied, neu übersetzt. – Für meine Zeitgenossen. Reval, lk 82–111.
- Sangmeister, Dirk 2011.** Von Blumenlesen und Geheimbünden. Die Jahre von Johann Friedrich Ernst Albrecht als Verleger in Reval und Erfurt. – *Baltische Literaturen in Goethezeit*. Toim Heinrich Bosse, Otto-Heinrich Elias, Thomas Taterka. Würzburg: Königshausen & Neumann, lk 411–487.

- Schellhase, Frieder (toim) 2000.** Casimir Ulrich Boehlendorff. Werke. 3 kd. Frankfurt am Main: Stroemfeld/Roter Stern.
- Schleicher, Franz 1830.** Oskar's Klage um Swanhild. – Inländischer Dichtergarten, kd 2, lk 25–27.
- Schmidt, Wolf Gerhard 2003.** „Homer des Nordens“ und „Mutter der Romantik“. James Macphersons Ossian und seine Rezeption in der deutschsprachigen Literatur. Kd 1, James Macphersons Ossian, zeitgenössische Diskurse und die Frühphase der deutschen Rezeption. Berlin–New York: Walter der Gruyter.
- Steuer, Kurt Heinrich 1820.** Malvinas Klage um Oscar. Aus dem Ossian. – Inländisches Museum, kd 1, vkh 1, lk 10–12.
- Tieghem, Paul van 1917.** Ossian en France. 1. kd. Paris: Rieder.

Kairit Kaur (sünd 1978), PhD, Tallinna Ülikooli Akadeemilise Raamatukogu teadur, Tartu Ülikooli maailmakirjanduse teadur (Ülikooli 16, 51014 Tartu); kairit.kaur@tlulib.ee, kairit.kaur@ut.ee

On "The Poems of Ossian" and Baltic German Ossianism. Part II

Keywords: Baltic German, Ossianism, Estonia, collections, literary history, James Macpherson

This paper takes a look at the Baltic German reception of "The Poems of Ossian". For the Baltic Germans, it seems to have been the most important work of lyrical literature written in English. First, a short summary of Macpherson's project, its literary innovations and reception in Europe is given, which is followed by an overview of the preserved editions in the cultural historical collections of Estonian research libraries. As Baltic Germans mostly read in German, the greatest focus lies on German editions, but also some French and Italian translations can be found. Of course, the text was read in the original language as well. The Baltic German reception seems to have begun in the 1770s and it continued until the *Umsiedlung* (departure of Baltic Germans from Estonia and Latvia, 1939–1941). At the beginning of the reception stood not the work of Macpherson himself, but some examples of German *Barden-dichtung*. Also, a few Macpherson-epigones such as Edmund von Harold were popular. Another influential person was Herder with his concept of popular song (*Volkslied*), which was based on his reading of "The Poems of Ossian". The work was read by lawyers, estate owners, pastors, teachers and professors, but it was also found in public and school libraries, as well as libraries of student fraternities. Part two of the article concentrates on the Ossianistic works by Baltic Germans.

Kairit Kaur (b. 1978), PhD, Academic Library of Tallinn University, Research Fellow; Chair of Comparative Literature of the University of Tartu, Research Fellow (Ülikooli 16, 51014 Tartu), kairit.kaur@tlulib.ee, kairit.kaur@ut.ee